Buzogány Dezső

Baranyai Decsi Csimor János, a gondolkodó

Amikor Decsiről mint gondolkodóról beszélünk, akkor legelső pillantásunk egészen természetesen filozófiai munkájára terelődik. Egyetlen elemzésre kínákozó filozófiai írása bölcsészeti disszertáció, amelyet Johannes Hawenreuter előtt védett meg strasbourgi tartózkodása idején: *Synopsis Philosophiae, in privatum memoriae subsidium, thesibus et velut aphorismis quibusdam comprehensa, et ad disputandum proposita in Academia Argentiniensi, praeside Ioanne Ludovico Havenreutero, Med. Et Phil. Doctore atque Professore, respondente et authore Ioanne Deczio Vngaro. Witebergae, per praelum Welacianum Anno M. D. XCV.* (Munkáját először 1591-ben publikálta Strasbourghban, aztán 1595-ben is megjelent Wittenbergben. Az első kiadás egy példányát Prágában, a második egyetlen példányát Budapesten őrzik, az értekezésről angol fordítás is készült, amely kéziratban maradt, és jelenleg a londoni British Libraryben található.)

Hawenreuter arisztotelianus filozófus volt, tehát Decsi gondolkodását alapvetően az ő nézete határozta meg. Azt pedig, hogy mit jelentett ez a 16. századi teológia esetében, többnyire tudjuk. Emlékeztetőül csak annyit szeretnék jelezni, hogy e gondolkodás fejlődési vonalának megértése végett vissza kell mennünk a reformációig. A reformátorok a személyes hit és meggyőződés erejével és lendületével mondták el gondolataikat, és többnyire a mindennapi gyakorlati szükségekre tekintettek, tehát mai modern kifejezéssel élve pillanatnyi kihívásokra válaszoltak. Különösen áll ez Lutherre, de a reformáció első nemzedékéhez tartozó többi képviselőire is. Már nagyon korán felmerült e tanok rendszerezésének szükségessége. Luther teológiai gondolkodása vonalán ezt a munkát Filip Melanchthon végezte el, míg kálvini vonalon, talán Melanchthonnál is merevebben és fegyelmezettebben, Theodor Beza. Mindketten az arisztotelészi gondolkodási rendszert hívták segítségül. Ez a szisztéma olyan merev szorító rendszernek bizonyult, amely a reformátorok eredeti, dialektikus feszültséggel teljes tanításának dinamizmusát megzabolázta és szigorú mederbe terelte, továbbá e tanítás vonzását és sokszor eredeti sajátosságát elhalványította. (Nem beszélve arról, hogy sok esetben hangsúlyeltolódást is okozott. Legtanulságosabb példa erre Kálvinnak a predestinációról szóló tanítása: míg nála ez a krisztológia egyik mellékkérdése, addig Beza munkájában a szisztéma központi gondolata lett!)

Amikor Decsiről mint gondolkodóról beszélünk, figyelembe kell vennünk személye és értelmiségi mivolta többszintű összetevőit: elsősorban *hívó ember* volt, tehát gondolkodása egyik igen jelentős meghatározója a keresztény hit és teológia. Aztán valamennyi tudományágat a kor tudományos rendszerében elhelyezve művelt, és nem öncélúan, tehát létezett egy *tudományos szisztéma*, amely keretet biztosított a tudományos ismeretanyag elhelyezésének, s ez, mint mondtuk, arisztotelianus volt, bár nem nélkülözött olyan elemeket sem, amelyek tudományos műhelye helyszínéből érthetők. Sok esetben a hasznosságra tekintett, hiszen Strasbourghban a ramista filozófia egyik igen jeles képviselője, Johannes Sturm hihetetlenül erőteljes hatást gyakorolt, és iskolát teremtett.

Decsi arisztotelianus filozófiai rendszerét most nem vizsgáljuk. Helyette inkább vessünk egy pillantást néhány könyvéhez írt előszavára, mert érdekes kép kerekedik ki belőlük gondolkodási rendszeréről. Ez nem különbözött az akkori református tudósok szisztémájától,

amennyiben mindannyiuk számára adott volt az a közeg, amelyben valamennyi rendszer megszületett. És ez alapvetően arisztotelianus volt, és visszanyúlt a középkorba.

Magam is úgy érzem, hogy sok tekintetben méltán használják a középkorra a *sötét* jelzőt. A korszakot összességében szemlélve azonban a minősítést mégsem vélem egészen találónak, hiszen – hadd maradjunk a képes kifejezéseknél – sok gyertya, sőt világítóoszlop derített fényt ebben a sötétségben. Egyvalamit mindenképpen tudtak a középkorban: megtanították a tudományok templomába belépett embert a módszeres gondolkodásra, hogy rendszerezni tudja az addig felgyűlt hatalmas ismeretanyagot, és megtanították a begyűjtött ismereteket kellőképpen előadni. Olyan dolgok ezek, amelyek egyre érezhetőbben hiányoznak napjaink automatizált világából, a harsogó reklámok és a tömegkommunikációs hipnózis útján manipulált és butított társadalomból. És még tudtak valamit: a gondolkodás és a rendszer külső keretét olyan tartalommal töltötték fel, amelyet manapság egyre gyakrabban európaiságunk ismérveként emlegetünk, a kereszténységgel. Csak sajnálni lehet, hogy az ilyen jellegű könyvek kikoptak tanterveinkből, és globalizálódó világunkban leáldozóban van a keresztény értékrend szinte két évezredes korszaka is.

Nos, ez a rendszerben való gondolkodás sajátja volt Decsinek éppúgy, mint bármelyik kortársának: minden tudományágat hozzá tudtak kötni a nagy rendszer valamelyik részéhez. Mi volt ez a rendszer? Iskolásan fogalmazva: a hét szabad művészet, amely két kategóriában fogta össze azon tudományágakat, amelyek a korabeli tudományosság teljes foglalatát jelentették: trivium (grammatika, dialektika, retorika), illetve quadrivium (zene, aritmetika, geometria és asztronómia). Az alábbiakban azt próbálom kimutatni, hogy az általa művelt diszciplínák közül kettő, a közmondások és a jog hogyan és milyen ponton kapcsolódnak ehhez a rendszerhez, mert megítélésem szerint ebben az integrálásban mutatkozik meg Decsi logikai következetességgel elvégzett rendszerező munkája.

Praefatio ad lectorem Adagiorum, 1588

Ezt a diszciplínát sem tudja függetleníteni a tudományos rendszertől.

Azért írja össze a népi mondásokat, mert meggyőződése, hogy a tudományok részét képezik.³⁴ A közmondások meghatározását Arisztotelésztől veszi át, aki azt mondta, hogy azok „valamiféle ősi Filozófia és bölcsesség maradványai és szikrái”.³⁵ Az eredetvizsgálat során előkerül rendszere teológiai alapszínezete is: a közmondásokat Salamon bölcsességeire, a próféták rövid, közérthető és nevelési célzattal megfogalmazott bölcs mondásaira vezeti vissza. Ebből származik meggyőződése, hogy a közmondás, mint a bölcsesség egyik formája, mennyei eredetű. Egykor azokat a templomok bejárata fölé írták fel, vagy oszlopokra és márványba vésték, hogy szem előtt legyenek, és sokan megtanulhassák.³⁶ Másutt egyenesen

³⁴ „[...] pro mea partem [...] rei litterariae consulerem.” *Baranyai Decsi János Magyar historiája. 1592–1598.* Közli Toldy Ferenc. Pest 1866. (A továbbiakban: Toldy.) XXXVI.

³⁵ „[...] reliquiae ac igniculi quidam priscæ [...] Philosophiæ atque sapientiæ.” Toldy XXXVI.

³⁶ „Proverbia sane originem quoquomodo coelitus trahere vel ex eo patet, quod pro foribus olim templorum inscribebantur, passimque, ut a pluribus ediscerentur, columnis ac marmoribus insculpebantur.” Toldy XXXVII.

az egyházi szentségekhez hasonlítja, amelyek valamely isteni dolgot összefoglalva tanítanak és ábrázolnak ki.³⁷

Humanista műveltségét sem hazudtolja meg, hiszen a közmondások mennyei eredetét egyenesen Iuvenalis mondásával igazolja, és erőteljesen kiemeli azok alapvető funkcióját: önmagunk megismerését.³⁸ Az ókori filozófusok hosszú sorát vonultatja fel (és első helyre nem véletlenül kerül Arisztotelész mint a filozófusok fejedelme) igazolásul, hogy méltó az utókorra hagyományozni ezeket a bölcs mondásokat. Hasznosságuk kétségtelen, és hadd fedezzük fel e mögött a ramisták használni akaró céltudatosságát. (Egyébként az általam olvasott szövegekben meglepően sokat hangsúlyozza a hasznosság gondolatát, és léptenyomon belebotlunk azon szándékába, hogy mindenképpen használni akar, annak ellenére, hogy filozófiai munkája arisztotelianus színeződést mutat, és azt kifejezetten arisztotelianus irányító tanár előtt védte meg; úgy látszik, Strasbourgban és környékén nem erőtlenedett el a kiváló Ramus-követő gondolkodó, Johannes Sturm filozófiai iskolájának a hatása.)

De térjünk vissza Decsinek az *Adagiorum*hoz írt bevezetőjéhez, amelyben alaposan kifejti, hogy a közmondások négy alapvetően fontos tudományág megértését segítik. Ezek között van a filozófia, a meggyőzés és az ékesszólás tudománya (a retorika és talán a dialektika), valamint azon klasszikus tudományos munkák, amelyekben a szerzők gyakran használnak közmondásokat.³⁹ Amikor Decsi a filozófiát említi, a tudományok összességére gondol.⁴⁰ A közmondások tehát valamennyi tudományág hasznára válhatnak: a teológusok egyházi beszédekben használhatják, mint „ragyogó kis drágaköveket” (*gemmulis micantibus*), a jogászok, orvosok, különösen pedig a poéták „írásait vagy mindennapi beszédét az efféle erkölcsi tanítások mint apró csillagok valamelyest megvilágíthatják”,⁴¹ nem beszélve a fejedelmekről és a politikusokról, akik ugyancsak gazdagíthatják beszédeiket velük.

Témánk szempontjából igen érdekes és figyelemre méltó, de nem meglepő az, hogy a műfaj tudományos besorolása igazolására Arisztotelészt hívja segítségül, miután természetesen az egyházatyákra is hivatkozva a közmondások teológiai helyét, szerepét és jelentőségét illusztrálta. Ezt mondja: „Ha most a pogány szerzők felé fordulunk, elmondhatjuk, hogy maga a Filozófusok Fejedelme is meggyőzően rámutat arra, hogy a példabeszédek mennyire segítenek a meggyőzés folyamatában, aki a közmondásokat mindig a retorikai szabályok azon fejezetéhez sorolja, amely a tanúságtételekkel foglalkozik”.⁴² (Amikor a tanúságtételekről

³⁷ „Adagia veterum similia esse mysteriis sacrorum, vel (ut Ecclesiastici Scriptorum loquuntur) sacramentis quibusdam, in quibus maxime quaepiam res, ac prorsus divinae, minutulis ac in speciem pene contemplabilibus ceremoniis significari solent.” Toldy XXXIX.

³⁸ „Unde et Iuvenalis e coelo, inquit, descendit: Nopsce te ipsum.” Toldy XXXVII.

³⁹ „[...] ad haec quatuor plurimum conducere: ad Philosophiam, ad persuadendum, ad venustatem orationis, ad intelligendum denique optimos quosque auctores, qui proverbiiis passim referti sunt.” Toldy XXXVIII.

⁴⁰ „[...] cum proverbia ad Philosophiam conducere dico, eius nomine omnem scientiam intelligo.” Toldy XXXIX.

⁴¹ „[...] scripta vel quotidianos sermones talibus moralium dictorum seu stellulis quoddammodo illuminabit.” Toldy LX.

⁴² „Iam si ad prophanos auctores veniamus: quantum proverbial conducant ad persuadendum, vel ipse Philosophorum Princeps satis ostendit, qui saepius adagia in Rhetoricis praeceptis inter testimonia connumerat.” Toldy XLI.

beszél, azon a retorika egyik sajátos fejezetét érti.) Arisztotelész nyomán Cicero, Fabius és a többi klasszikus szerző is ugyanezt állítja.

A tudományos rendszerben meghatározott helyet maga Decsi is átveszi tőlük, céljukról és rendeltetésükről most már ő maga mondja, hogy a közmondások használata valamely szónoki beszédben olyan, mint a fűszer, és nem, mint a táplálék, tehát nem a gondolati töltetet gazdagítja, hanem megadja az írás sava-borsát és eleganciáját.⁴³ Amikor a klasszikus szerzők munkáinak megértését szolgáló funkcióját említi, érvelésén Melanchthon enyhe hatása sejlik, aki Dialektikájában és Retorikájában gyakran él a meggyőzés alább következő, ezennel már Decsitől származó fordulatával: „kérdem én, kicsoda értheti meg és értelmezheti ezeket [ti. a klasszikus szerzők műveit], ha a helyesen megértendő közmondások területén nem mozog eléggé otthonosan?”⁴⁴

Bármennyire kedves nekünk a gondolat, hogy a szerző e közmondásokat kifejezetten néprajzi szempontból gyűjtötte össze, mégsem állíthatjuk ezt teljes megnyugvással, mert a gyűjtemény Decsi bevallása szerint más céllal készült. Részben azért, hogy segítségül szolgáljon az ókori görög és latin mondások megértésében, részben pedig azért, hogy a nem értelmiségi rétegekbe leszűrődött filozófiai bölcsesség társadalmi hatásának visszaigazolása legyen. Ebbéli szándékában csak kis rész jut annak a felismerésnek, hogy a népi bölcsesség közmondásokba sűrítődött darabjait érdemes céltudatosan átmenteni az utókorra. Az egészen más kérdés, hogy a magyar nyelvterületen kitermelődött, a görög–latin közmondásokkal ekvivalens mondások jelentős hozadékot jelentenek a néprajzkutatók számára.

Praefatio in Syntagma Iuris, 1593

Hívó emberként egészen érthető módon, több más korabeli társához és a reformátorokhoz hasonlóan a jog eredetét a Tízparancsolatra vezeti vissza. Ismerve a kor tudományos rendszerének hierarchiáját az sem meglepő, hogy a jogot is a filozófiával hozza kapcsolatba. A gondolkodó Decsi tetten érhető azon eszmefuttatásban is, amellyel e kettőt összehasonlítja, mondván, hogy a filozófusok az erkölcsökről, a törvényekről, a köztársaságról, a hazai dolgokról értekeznek, a jogászok pedig ezeket az ismereteket bölcsen és találóan hozzáalkalmazzák a társadalom épp létező formájához.⁴⁵ A hét szabad művészet két diszciplínája, a grammatika és a retorika ugyancsak belekapcsolódik a gondolatmenetébe, amennyiben a jog gyakorlati alkalmazása során kapnak kiemelt szerepet, nem beszélve arról, hogy a grammatikusok, a rétorok és a poéták, „akiknek szívügye a latin nyelv eleganciája”, ugyancsak sokat profitálhatnak a jogi bölcsélet tudományából, a Iurisprudenciából.⁴⁶

Decsiből gondolkodót és rendszerező elmét nyilván a kor tudományosságának elvárásai faragtak. Az általa művelt tudományágak kellő és pontos integrálása ebbe a nagy, eleve adott rendszerbe, képzettségét dicséri. Fennmaradt életművének teljes feldolgozásával még adósak vagyunk, bár annak eredménye, úgy vélem, gazdagon kárpótolna a befektetett munkáért:

⁴³ „[...] illis utamur non quam *edeszmaszi*, sed tanquam *hédüszmaszi*, hoc est, non tanquam cibus, sed velut condimentis, idque non ad satiendam, sed ad gratiam.” Toldy XLI.

⁴⁴ „[...] quaeso quis poterit ea vel ipse intelligere, vel aliis interpretari, si in adagiis recte cognoscendis familiariter versatus non fuerit?” Toldy XLIII.

⁴⁵ Toldy L–LI.

⁴⁶ Toldy LII–LIII.

megmutatná peregrinus diákjaink felkészültségi szintjét, amely egyben igazolná a peregrináció intézményének létjogosultságát, és képet nyernénk a korabeli Marosvásárhely, e fél-provinciaszámba menő mezőváros egyik tanárának nem akármilyen szintű képzettségéről és tudományos fegyverzetéről, melyre méltán lehet büszke a több évszázados hagyományokkal büszkélkedő erdélyi értelmiség.

*

János Baranyai Decsi Csimor, the Philosopher. When we speak about János Csimor as a philosopher, first of all we are tempted to look at his main philosophical work *Synopsis Philosophiae*. The attempt is justified by the well known fact that his teacher at the University of Strasbourg, Hawenreuter, was an Aristotelian philosopher as well. Nevertheless, speaking of Baranyai as a philosopher we should take into account the multi-level component of his intellectual and educational personality. First of all he was a believer, and his thinking had been influenced by the Christian reformed theology. Further more, due to the fact that he had been studying for years the philosophy incorporated into the particular scientific, system of his time (the seven liberal arts), the system had provided a characteristic frame for his studies. During his staying in Strasbourg the great philosopher of the reformation time, Petrus Ramus' practical thinking also influenced him. This threefold influence formed his specific view on the world and theology. This is what we are trying to present in the paper below.